

ФАШИЗАМ/НАЦИЗАМ

(Одређење, облици, смисао)

Сажетак: Имајући у виду да је појам фашизам/нацизам, захваљујући честој и олакој употреби у савременим политичким расправама, готово испражњен и непрепознатљив, аутор подсећа на његова изворна значења, облике и конотације. Уз јасно разликовање спрам конзервативизма, указује се на однос између фашизма/нацизма са водећим модерним идеологијама као што су либерализам и социјализам/комунизам.

Кључне речи: Фашизам, нацизам, либерализам, конзервативизам, комунизам

Прелазак премодерне „слике света” у различите модерне „погледе на свет” обележен је драматичном борбом за моћ супротстављених вредносних поредака. Насупрот некадашњој целовитости слике света, која је у себи начелно (премда никада не и коначно) обједињавала културу и религију, етику и политику, односно специфичне визије (данас би рекли „програме”) јединства истине, добра и правде (одн. божанског поретка), модерни погледи на свет, познатији као *идеологије*, сваки из свог засебног угла, наглашавају неку посебну вредност и њој припадајућу хијерархи-

ју за коју верују да има надисторијски карактер. Модерна до данас протиче у сталним безуспешним настојањима да се изнова уједини оно што је процесима модернизације дефинитивно развојено и као такво легитимисано.

Обелодањени, признати, али никад преболени раскол етике и политике, правде и божанствености, модерни погледи на свет (либерализам, комунизам/социјализам, фашизам/нацизам; конзервативизам, национализам) решавају на већ различите начин: једни истичу вредности *слободе* у први план, други преферирају *једнакост*, трећи *братство* у виду заједнице крви и тла итд. После стравичног искуства II светског рата и планетарног сукоба наведених политичких пројеката, друштвених система и националних држава, фашизам/нацизам, као најзлокобнији међу њима, дефинитивно (?) је одстрањен са светске позорнице. Данас дословно ни један политички поредак у свету не би волео да га други виде као „фашистички”, а још мање би себе тако именовао. Управо зато реч „фашизам” бива често коришћени аргумент у међусобном оптуживању савремених политичких актера. То посебно важи за земље на периферији Европске уније, где се мањак привредних капацитета настоји надокнадити новопеченом политичком коректношћу. У таквом политичком миљеу важи да „свако ко није са нама је против нас”, и зато су политички противници олако виђени „доказани фашисти”, „непријатељи грађанских слобода” и сл. На тај начин остаје потпуно нејасно шта то фашизам уопште представља (или је представљао), што оставља много празног простора за накнадно читавање или пак брисање стварних значења идеологије која је „за длаку” испустила могућност да постане етаблирани део савременог политичког поретка. Странице које следе требало би да нас подсети на изворна значења појма фашизам/нацизам, као и на неке од његових историјских операционализација.

Доктрина и исходиште

Уз неизбежна поједностављења, могли бисмо рећи да је по свом пореклу, односно настанку, фашизам најмлађа идеологија Модерне. Као такав, он представља директну последицу иманентних мањкавости главних идеолошких струја Модерне – либера-

лизма и комунизма. Уосталом, према властитом тумачењу, фашизам гаји презир спрам („лажних”) слободарских претпоставки и („јалових”) демократских процедура либерализма, при чему је ништа мање огорчен због наводне „јеврејско - интернационалистичке комунистичке завере”, која својом лажном солидарношћу затире исконску народну, тј. расну свест/вољу и њене потенције.

Међутим, исто као што је наизглед „најмлађа”, фашизам би се могао тумачити и као најстарија идеологија Модерне. У том случају он бива представљен као специфична модерна анти-модернистичка идеологија, још једна у низу различитих варијанти *конзервативизма* које настају још у првим данима Француске револуције и тадашњег растварања доминирајуће хришћанске слике света. Наравно, идентификација фашизма са конзервативизмом само је још једно од многих идеолошких подметања политичким противницима. Она је настала услед конкретних друштвених околности и локалних политичких савезништва, но ни у ком случају се не може означити као неко историјско правило или закономерност.¹

Наиме, већ по дефиницији, рани конзервативизам се одлучно противи свим модерним „новотаријама”, поготово онима које се означавају као секуларизам, индивидуализам, губљење старих ауторитета и хијерархија, односно социјалних привилегија. С тим у вези, не ретко – рани конзервативизам (XVIII-XIX в.) осуђује и „пошаст капитализма”, који са својом захукталом индустријом деструише све предности мирног и спокојног живота „Старог режима”. Конзервативизам се утолико показује као радикална реакција спрам изазова Новог века, односно, као својеврсна „револуција против револуције”, самим тим, према појединим тумачењима – као нека врста „предфашистичке” идеологије. Међутим, таква тумачења конзервативизма су прејака и идеолошка, настала у страсти политичке борбе и као таква мањкава и погрешна. Због тога је на овом месту нужан и један екскурс о конзервативизму.

¹ Историјска је чињеница да су конзервативни идеолози и социјални носиоци веома лако ступали у савезништво са нарастајући фашизмом/нацизмом после I светског рата. С друге стране, та су савезништва била привремена и из нужде, о чему најбоље сведоче њихова потоња спорења и сукоби, укључујући и физичке ликвидације конзервативних првака.

Конзервативизам по свом пореклу представља реакцију на модерне грађанске револуције, при чему је свако поднебље имало властити „конзервативан” одговор на конкретна политичка догађања. Зато је код неких конзервативизам везан првенствено уз реконструкцију „старог поретка”, док код других представља израз забринутости због наглих и чак потпуних промена друштвеног живота који се настоји укротити и контролисати. Отуда конзервативизам има безброј реал-политичких варијанти: од класичног реакционизма до еволутивног либералног прагматизма.²

Начелно, конзервативизам се темељи на идеји да постоји неуклоњива напетост између људске природе (егзистенције) и друштвених околности. Зло и патња – друштвена и индивидуална, неодвојиви су део постојања и не могу се једноставно „превладати” неким политичким поступком или режимом. Према конзервативизму, сваки радикалан покушај да се променом друштвених околности из корена промени и људска природа – претпоставља пут у друштвену, државну и индивидуалну пропаст. (Зато ће зачетник конзервативизма, британски државник и теоретичар политике Едмунд Берк, изричито бити „против свих апстракција или рационализама у политичком мишљењу, посебно оних који потичу из теорија природног права”). Утолико политика, као делатност савладавања екстрема, мора бити умерена, уравнотежена и поступна. у супротном, радикализам води у нове екстреме, тј. дивљање страсти које се не могу задовољити. Због тога је за већину конзервативних мислилаца политички *компромис* услов сваке ваљане политике и бољитка друштва/државе. Отуда и она, за

² Најстарија струја конзервативизма везана је уз теолошко схватање људске природе (исквареност као усуд првобитног греха). Утолико се овде првенствено инсистира на монархистичком уређењу и потенцирању улоге цркве за хармоничан развој заједнице (углавном француска конзервативна мисао). Слично важи и за другу реакцију на модерно доба и њене револуције, које се развило углавном у немачком културном простору, где се везује уз идеал тзв. органске заједнице. Трећа струја спада, углавном, у британску рецепцију конзервативизма где се инсистира на мешовитом државном уређењу, одакле су следиле и савремене концепције у којима се критикују неки од „митова” модерности: рационализам, поверење у „доброту” људску природу, култ воље, сувереност народа итд.

многе савремене левичаре „неприродна спрега” конзервативизма са либерализмом.

Спрега конзервативизма са либерализмом читује се у заједничком поштовању приватног власништва, владавине закона, независног судства, изборне (репрезентативне) владе и суверености државе. С друге стране, конзервативизам у начелу одбацује веру у стални напредак човечанства и утилитаризам као замену за изворну побожност. Постоји, међутим, и веза конзервативизма са комунизмом. Она се огледа у тежњи за праведном заједницом, при чему се подразумева (на супрот комунистима) да таква заједница никада неће бити реализована у свом идеално замишљеном облику.

У свим облицима конзервативизма подразумева се да обичајност неке заједнице, њена традиција и пратеће вредности, представљају услов њеног опстанка који се мора очувати по сваку цену. Све промене до којих долази у друштву, односно држави, морају очувати осећај за традицију иначе ће се заједница распасти. Зато се може рећи да конзервативизам принципијелно није противстављен *новуму*, већ да противан оним новинама у друштвеном животу које су саме себи довољне.

Политичке артикулација данашњег конзервативизма појављују се у широком спектру од монархистичких до различитих народних партија. оне своја начела изводе на темељима локалних традиција, с тим да у већи случајева подржавају демократски државни поредак и либералну економију. Савремени либерални конзервативизам се не опиру променама у друштву, већ настоји да их усмерава у циљу очувања локалне традиције и вредности. Утолико је против сваке револуционарне измене постојећег јер се тиме не уважава оно што су људи већ постигли и у шта већ генерацијама верују. С друге стране, у складу са својом либералном копчом, савремене конзервативне партије тврде да се преко државе, тј. владе, не може и не треба управљати целокупним друштвом. Подразумева се да пракса политичког деловања често функционише по страни од прокламованих начела.

*

Већ на овом примеру можемо видети да није ни мало једноставно утврдити стварну историјску „суштину” онога што се конзервативизам, а још мање природу суморне идеологије с којом га често неоправдано позивају. Упркос томе, неки појмовни оквир за разумевање и означавање фашизма/нацизма, мора се утврдити.

У начелу, на *доктринарном*, иначе никада сасвим јединствено прецизно утврђеном плану, главна тежња фашизма огледа се у напорима да укине своје главне идеолошке противнике – либералне и комунистичке поретке. Утолико уобичајени симптоми фашизма: антипарламентаризам и антисемитизам, нису довољни критеријуми за идентификовање појма, односно реланости фашизма/нацизма. Наиме, сваки фашизам представља карактеристичну спрегу националистичких и (псеудо)социјалистичких мотива, идеолошки покушај да се у једној ограниченој националној (или „расној”) средини устроји „истински” државни поредак – онај који одговара реалном односу ствари у свеколиком људском и природном свету. Утолико сваки облик фашизма бива располућен истовременим партикуларистичким и универзалистичким тежњама: с једне стране хоће се унутрашње национално јединство и задовољење посебног националног или расног интереса науштрб свих других, док с друге стране опстају универзалистичке амбиције међусобне фашистичке солидарности и увек актуелног „новог светског поретка”. Овај се пак настоји утемељити на расној теорији и социјалдарвинизму као идеолошким поткама, које се остварују кроз облик модерног тоталитаризма чији се смисао, тј. легитимитет проналази у „ширењу животног простора”, „враћању националног достојанства”, „спасавању света” или нечем сличном.

Даље, у свакој фашистичкој националној подваријанти, подразумева се посебна улога *вође* који има „мисију” спашавања свог нација (расе) од декаденције, светске завере или других нација. Речју, вођа мора да спасе нацију/расу од сигурне пропасти која вреба у либералном дремежу и комунистичком интернационализму.

Такође, фашизам је немогућ без снажно изграђене *партијске* структуре, моћног механизма моћи који прекрива дословно све модусе друштвеног и државног живота. Партија осмишљава

живот нације/расе и ради на њеном самопотврђивању. У том смислу фашизам представља ексклузивну расно устројену идеологију, која принципијелно брише све социјалне и политичке разлике унутар повлашћене расе/нације. У исти мах фашизам претпоставља укидање сваке либералне националне идеје, баш као и лажног комунистичког – интернационалног заједништва.

*

Либерализам је у фашизму/нацизму углавном сагледаван као узрочник свих зала модерног друштва и као такав је у целости негиран. С друге стране, оно што се у фашизму директно преузима од комунизма јесте опседнутост револуцијом, односно радикалним превредновањем или преобликовањем света. Уместо комунистичке класне солидарности, фашизам наглашава национално јединство и његову расну предиспозицију за вођство у свету или барем радикалну самодовољност.

Независно од презира спрам комуниста и њихове претпостављене „завере” против „исконских снага” нације/расе, фашизам се у свом историјском обликовању директно наслањао на комунистичко искуство, а делимично и на идеологију. Фашистички дугови социјализму можда се најбоље могу уочити у делу његовог својевремено неприкосновеног лидера – Бенита Мусолинија, претходно важног човека међународног комунистичког покрета. Мусолини није случајно био комунистички идеолог и први фашистички вођа: искуство првог, директно је одредило начин понашања његовог другог лика. Некадашњи дугогодишњи уредник социјалистичких новина „Аванти!”, активни пропагандиста класне борбе и уједно први фашистички „Дуче”, у време свог највећег тријумфа – средином 30'их година XX века – говори како фашизам није ништа друго до „организована, концентрисана, ауторитарна демократија на националистичкој бази”. Та ће се начелна дефиниција модификовати у зависности од локалних националних услова, но теза о првенству државног разлога над свим другим, односно посвемашњем јачању (једне) партије и вође, који симболизују и фактички представљају целокупни државно – друштвени живот, до данас ће остати сигурни показатељ о фашистичким тенденцијама унутар друштвеног живота неке савремене

државне заједнице, уједно и као баштина комунистичког устројства.

Друштвени простор и/или историјске околности

Насупрот либерализму и комунизму чији су корени дубоко постављени у европску премодерну историју, фашизам је у правом смислу те речи, поготово у свом развијеном облику – „чедо савремености”. Фашизам у Европи, том родном месту свих модерних идеологија, настаје крајем првог светског рата као израз великог разочарања у обећања Светог Разума која је прокламовао либерализам, а што је претпостављало парламентарно устројство, приватну иницијативу, класне разлике, итд. Такође, Европа тог времена разочарана је и изневереним обећањима интернационалистичке солидарности пролетера свих земаља и општег бољитка који, наводно, следи након комунистичке револуције. Искуство првог, уистину великог светског рата, показало је да либерализам није ништа мање радикалан, односно ратоборан од комунистичких револуционара. Поврх тога, окончање рата није донело толико тражени социјални мир, нити је допринело националној еманципацији и продуковању европских народа.

Комунистичка револуција у Русији, као и слични покушаји на истоку Европе, од којих је онај у Минхену био посебно неуспешан, испровоцирали су старе конзервативне снаге које никада нису искрено прихватиле губитак некадашњих социјалних привилегија и резона. Оне се сада са више одлучности дистанцирају од „јаловог либерализма”, баш као што се са више снаге и одлучности супротстављају комунистичкој пошасту која је претила да разори и последње основе старог, мислило се постојаног, тј. вечитог система вредности. Фашизам се тако рађао као производ националног очаја и безнађа европских народа с једне, те као самонабеђено оружје националног самоодржања с друге стране. Међутим, та првобитна веза фашиста са конзервативистичким савезницима није дуго трајала управо зато јер је фашизам од почетка био заражен револуционарним вирусом комунизма. Утолико пука обнова друштвених традиција и привилегија, којима су тежили ондашњи конзервативци, за фашисте није било прихватљиво. Остаци некадашње аристократије и садашњих велепосед-

ника били су искоришћени у заједничкој борби са „брбљивим либералима”, док су нови индустријалци били идеалан савезник у обрачуну са фашистима идеолошки далеко ближим комунистима. И мада је та општа слика развоја фашизма била различита од једне до друге нације-државе, речени савези биће стално место свих каснијих друштвених и политичких анализа.

Са своје стране *социјалисти/комунисти* ће од самог почетка указивати на класно порекло водећих фашиста (готово сви од реда потичу из редова тзв. средње класе), при чему се долази до разумевања фашизма као једног од могућих, ако не и нужних облика капитализма. Зато је фашизам, према комунистичком или социјалистичком разумевању, само још један, истина веома речит и драстичан израз противречја грађанског света, насупрот којег, наводно стоји идилични социјалистички предак. Протумачен у правоверном социјалистичком кључу, фашизам јесте „производ” или просто „агент” крупног капитала који „спасава” газду од кризе и револуционарног преврата у корист пролетера. Другим речима, фашизам је израз политике владајућих класа у капитализму, које се у циљу ширења своје моћи и профита једноставно одричу либералних институција (парламентаризам, слобода мишљења и деловања, владавина права итд.) и приклањају се грубљим – насилним методама „једне партије и једног вође”.

Либерали пак у фашизму виде савремени облик тоталитаризма у коме једна организована и идеолошки острашћена политичка група укида грађанске и духовне слободе у држави. Карактер фашистичке државе јесте вештачки успостављено и изнуђено државно јединство које се образује путем организованог терора. Зато су за либерале фашизам и комунизам фактички идентични јер се оба система мишљења и деловања служе истим средствима – само са различитим циљевима. У неку руку, фашизам је ипак гори јер он уводи у игру извесне претполитичке вредности (као што су љубав према насиљу и вера у смрт нпр.), што заједно са принципом вође и поверењем у „нови свет” ствара претпоставке за псеудополитичке односе, који даље по дефиницији не могу бити заиста политички.

Касније су чак и стандардне *конзервативне* снаге (као што су црква и аристократија нпр.) критиковали фашизам баш због

његових безбожничких амбиција и рушења конвенција које су стварале „нови светски поредак”, све насупрот свету традиције и урођених хијерархија. Тај иманентни nihilizam фашизма, о коме су се усхићењем или огорченошћу говорили његови заговорници или критичари, идеални је показатељ његове изворне декадентности која је, може се рећи, тек накнадно, и са великом историјском задршком, забринула традиционалне протогонисте „реда и рада” у друштву.

Конечно, гледано из угла његових протогониста, фашизам је „тотално право државе над грађанима уз искључење њихових верских и моралних обавеза према Богу”. Дабоме, тако је то било у немачкој варијанти, што иначе није морало да важи и за друге националне – државне средине. Поједине фашистичке државе инсистирале су и на контроли својих грађана у њиховом обраћању Богу. Усташки примери прекршавања, логорске бестијалности и државног терора у Независној држави Хрватској, свакако спадају међу најстравичније примере те врсте.

У годинама пред Други светски рат фашизма је представљао политичку снагу у готово свим земљама Европе: од Италије, Аустрије и Немачке, преко Мађарске и Румуније, све до Шпаније, Португала, Француске, Велике Британије – чак Швајцарске и Норвешке. Свуда је био самосвојан с тим да његова реална моћ није била увек иста. Тамо где је био самосталан у развоју, нпр. Италија, Мађарска, Немачка, Француска – тамо је био и најделотворнији и тамо је успевао да освоји власт – прву и основну претпоставку за реализацију свог „погледа на свет”. Тамо пак где је наступао захваљујући братској помоћи других фашиста, првенствено захваљујући Немачком освајању Европе, фашизам је трајао онолико колико и окупација. То наравно не значи да се он касније није обнављао – разуме се – у новом руху и са релативно промењеним идејним основама. Ово је било и остало могуће јер заправо и не постоји неко „изворно учење” фашизма. Постоје само реалполитичке историјске околности. (Ernst Nolte, 1990)

* * *

Историјско-политички корен фашистичке праксе (идеологије и организације), као и обично, налазимо у миљеу модерне *Француске*. У почетку, била је то само безутицајна група младих

интелектуалаца који су били уверени да у освит XX века стварају нову политичку доктрину од које зависи спас отаџбине. Кључни човек новог покрета – Шарл Морас, књижевник и политичар, монархиста и анти-демократа, створиће тзв. Француску акцију која се борила против свих „непријатеља Француске”: почев од „апстрактација права човека” и „хуманитарних размишљања”, парламентаризма и индивидуализма. Та ће група постати стециште окупљања француских интелектуалаца монархистичког опредељења с крајње деснице; организатор великих уличних протеста и место на коме се разматрају могућности за насилан преврат у Републици. Активисти покрета организовано спречавају наставу тзв. не-патриотских професора универзитета, прекидају „не-патриотске” позоришне представе, физички нападају и малтретирају идеолошке противнике. Кључни човек покрета ће политику разумети као „неку врсту религије”, односно „екстремну синтезу” којом се уједињују метафизика, поезија, естетика и теологија са свим оним што је „практично” или „делајуће”. То што се том приликом сасвим рационално, тј. плански користи отворено насиље, за њега је било од секундарног значаја. Завршиће током II светског рата као отворени сарадник мрског непријатеља – Немаца.

Сличну „синтетизујућу” и псеудорелигијску улогу имао је и фашистички покрет у Италији – први прави политички изданак епохалног разочарања у либерализам и последица страха од комунизма. Све оно што се радило још у крилу Француске акције, почев од сталних „припрема за рат” и оптуживања демократије и Јевреја за раст капитализма који разара породицу, нацију и обичаје, све до организовања разних паравојних група за одржавање или нарушавање реда и мира – са Мусолинијевим фашистима добија на конкретној историјској промоцији.

Некадашњи социјалиста са петнаест година активног и на међународном плану признатог политичког ангажмана на левици, Бенито Мусолини постаје „дуче” – вођа одабраних „снажних, смелих и храбрих” људи са визијом – наводном фашистичком елитом унутар италијанске нације. Син одушевљеног социјалисте и полу-анархисте, наставник француског језика и књижевности, прилежни политички радник са левице који је још 1912. године писао како уопште не разумне израз „патриотски социјализам” јер

је врло добро познато да за социјалисте постоје само две врсте отаџбине: „отаџбина експлоатисаних” и „отаџбина експлоататора. У ствари, као аутентични – недогматски марксиста и доследни заговорник револуције, Мусолини је најпре настојао да ревидира социјалистичку мисао, те да би најзад глорификујући рат и зарадивши искључење из социјалистичких редова, дошао до фашистичке партије која се још 1919. године формира као специфична „антипартија” – лабаво удружење, како су сами говорили – без догми и са изразитим прагматизмом. Први циљеви те мале групе бивших левичара били су оснивање републике, конфискација црквених добара, укидање Сената и стварање новог Парламента. И даље марксиста, Мусолини тада пребацује Лењину да у Русији поново заводи капитализам, док својим бившим саборцима из социјалистичке партије пребацује да су „неразумни” јер не знају за праву „социјалдемократију” за коју се он, ето, залаже. Када је за разлику од надмоћне Социјалистичке партије пропао на првим парламентарним изборима 1919. године Мусолини прави *salto mortale* и постаје оно чему се раније чудио: националиста.

Мусолинијев фашизам није ствар неке утврђене доктрине, већ је пре свега резултат прагматичних политичких потеза или тзв. револуционарне праксе која је налагала „прилагођавање тренутку” – увек са основним и јединим циљем пред очима: имати сву власт! Као екстремни израз национализма, Мусолинијев фашизам је на идеолошком плану само чудновата збрка препакованих националних митова, псеудоничеанске филозофије живота, све то уз одговарајуће дозе паганизма и култа снаге и храбрости. Била је идеологија која се рађала постепено и то надасве у опозицији спрам социјалиста. Уосталом, сам фашизам вероватно никада не би добио на епохалном значају да у време његовог настанка није било сталне претње социјалистичке револуције која је провирала и плашила класичне конзервативне слојеве друштва – пре свих монархију, цркву, армију и крупни капитал. Овај део грађанства је некад помагао, а некад напосто остајао пасиван спрам фашистичких казних експедиција и злочина. Тако су они постали историјски одговорни за тријумф фашизма који је најзад запретио и својим свесним или ненамерним помагачима.

Одлучни моменат преображаја фашистичког покрета у све-могућу партију (конгрес у Риму 1922. године) значио је инаугурацију партијске државе која се на сличан са успехом већ етаблирала у совјетској Русији и касније у Немачком Рајху. Мусолинијев идеолошки слоган је једноставан: „Све унутар државе, ништа изван државе, ништа против државе”. Наравно, држава је исто што и партија, а ова пак није могућа без њега – Вође. Перманентни терор унутар државе представља „васпитне мере” у циљу стварања ратничке нације. Зато фашизам, како каже сам Дуче „није само једна партија, он је режим; он није само режим, већ вера; он није само вера, већ религија”. Касније пак, крајем 30-тих, под утицајем много снажније Немачке, италијански фашизам добија и одлике расне политике. Занимљиво је пак да сам Мусолини 1934. године о немачком националсоцијализму пише следеће: „Стопроцентни расизам. Против свега и против свих: јуче против хришћанске цивилизације, данас против латинске цивилизације, сутра можда против цивилизације целог света... опијен жудњом да ратује”. Речни орез и чак цинизма спрам нацизма, који је за њега заправо најрадикалнији облик оног германизма због кога је 1914. и агитовао за рат, није међутим, спречио Мусолинија да након посете Хитлеру развија нове тезе извучене из класичног шињела антисемитизма. Опијеност властитом величином и стална помодна тежња да се буде „у току”, нагнали су Мусолинија у последњи европски колонијални рат (Етиопија, 1935), док су каснији савезнички напади на Грчку, Албанију и Југославију означили пут нужне пропасти.

Мусолини је у фашизму видео све оно што је недостајало грађанској либералној демократији. Тако је тврдио како је демократија народном животу одузела „стил”, тј. „линију понашања, боје, моћи сликовитог, неочекиваног, мистичног, укратко све оно што је важно за душу маса”. Насупрот томе, фашизам свира на свим странама лире: од силе од религије, од уметности до политике. Та се тежња за тотализацијом једног квазихеројског и псеудонационалног погледа на свет појављује као феномен који одвећ наликује свом основном непријатељу, а стварном брату близанцу – болшевизму. Фашистичка преокупираност социјализма није необична с обзиром да обоје припадају сличној матрици: за фашизам је основ антисоцијализам и вера у рат, односно природно

стање сталних искушења која „челиче” оне праве; за социјализам основа је вера у једнакост која надомешћује отуђени свет експлоатисаних и експлоататора. У оба случаја колективизам се приказује као спас од пошести либералног индивидуалног либералног индивидуизма.

Занимљиво је да на социјалном плану Мусолини никада није сасвим напустио некадашње социјалистичке погледе на свет”. Фашистички корпоративизам захтевао је од радника да сви улазе у „законске признате”, тј. фашистичке синдикате који су једини имали право да склапају колективне уговоре и још су при том били обавезни за све. С друге стране, послодавци су такође били у обавези спрам партије-државе и њихов положај уопште није могао бити сасвим независан. Када је немачком интервенцијом у току другог светског рата у северној Италији била створена фашистичка република Мусолини је инсистирао на „држави произвођача” у којој нико ко не ради нема политичка права, али зато сви који раде морају укључени у политику. Нова *Repubblica Sociale Italiana*, према речима самог Дучеа, биће „република италијанских радника и већ је почела са одлучним спровођењем свих оних постулата који су пуних четрдесет година исписани на заставама социјалистичког покрета”. Овај наизглед невероватни преокрет и није толико невероватан ако се зна да фашизам без социјализма и није био могућ. Оног часа када је наилазио на преоћног непријатеља, фашизам је био спреман да одустане од борбе и самослављења, те се приклањао непријатељу чија га је својевремена слабост и глупост фактички створила. Утолико су онда национални конзервативци унутар фашизма поново постојали само националисти са већим или мањим амбицијама за демократским легитимитетом, док су они класични фашистички „револуционари” стицајем околности, тј. захваљујући немачким окупацијама, постојали уистину а-национални – опредељујући се за немушту „светску револуцију”, „нови светски поредак” и остале фантазме модерне политике.

*

Речени фантазми нигде нису експлицитно и тако убојито присутни као у *немачкој* варијанти фашизма. Спој класичног конзервативног немачког национализма са револуционарним соција-

листичким тежњама, изнедрио је најчуднију модерну идеологију у виду тзв. националсоцијализма, познатијег као „нацизам”. Његов предводник, Адолф Хитлер – аустријски неуспешни уметник, каплар у Првом светском рату одликован за храброст, политичар без икаквог солиднијег образовања – са мутним погледом на свет створеном на рушевинама Хабзбуршког царства и на маргинама Вајмарске републике, знао је да покрене онај контроверзни „немачки дух” и то у најгорем могућем правцу фаталног саморазарања кроз уништење читаве Европе али и не само ње.

Општа места нацистичке идеологије показују се као нека врста синтезе фанатичног борбеног национализма Француске акције и запенушаних самохвалисања псеудохеројства италијанских фашиста. Мање продуховљен у односу на оба фашистичка табора, немачки нацизам се показао у предности у ефикасности с обзиром да се темељио у пословичној прецизности немачког духа. Једноставне и готово потпуно примитивне интерпретације расне политике, антисемитизма, „животног простора” и „радости смрти”, захваљујући ситуацију историјских прилика с једне, односно властитој беспрекорној организованости с друге стране, успеле су да покрену најбројнији европски народ у правцу наводног „самопоштовања” које се најзад претворило и најстрашнији и најпогубнији исход – како по њих саме, тако претходно и за све друге европске и изван-европске народе.

Националсоцијализам се темељио на неколико у основи веома простих идеолошких фраза о братству, јединству и народном заједништву. Они се могу и морају остварити тако што ће се најпре онемогућити, прецизније „истребити” највећи светски непријатељ природе који својим хуманистичким фразама заводи наивне народе и расе. Реч је, наравно, о Јеврејима. За Хитлера и његове следбенике Јевреји су криви за капитализам и индустријализацију који искорењују немачког сељака и ратника; одговорни су за слободну трговину и стварање грађанства, за модерну уметност опстојавање бескичмених интелектуалаца, за сулуду еманципацију жена и тако редом... Да би се ова светска болест превладала, потребно је остварити безуслован-апсолутан суверенитет за немачки народ, односно немачку државу. Она пак мора да се шири – не би ли себи обезбедила „животни простор”. Да би се простор освојио,

нужно је водити сталне ратове јер су они, како каже Хитлер, „најјачи и најкласичнији израз живота”. Утолико стварање хиљадугодишњег немачког Рајха не би било стање некаквог „беживотног мира”, већ би значило нови светски поредак сталног ратног стања у коме би немачки расни народ најбруталнијим могућим средствима држао у покорности друге, пре свих – источне народе „слабије крви”.

Међутим, нису Немци као *нација* предодређени да владају светом, већ само Немци као *”чиста раса”*, тј. они међу којима њихова нордијска крв омогућује да владају без предрасуда које је „јеврејски хуманизам” унео у немачки и све друге европске народе. Рат је природно стање а у природи побеђује увек само онај ко је јачи – ту милости нема и не сме да буде. Поносни Немци чисте расе биће у стању да баш као и Спартанци – Хитлеров велики узор – владају над масом обесправљених чије расне способности најдаље допиру до нивоа задовољних слуга.

Ово кошмарно, па опет доследно и систематско „учење” Хитлера и његових следбеник, значило је у ствари потирање сваког другог „погледа на свет” јер се у сваком од њих (од либерализма до комунизма) налазе отровне клице способне да инфицирају и најзад усмрте здраво ткиво немачке расе. У којој су мери Хитлерови националсоцијалисти имали непријатељски став дословно спрам свих модерних идеологија, довољно јасно показују речи једног од главних помагача великог Фирера – Хајнриха Химлера, који у Немачкој, дакле „унутрашње” противнике Вође и партије, убраја како све комунисте, масоне и демократе, тако исто и искрене кришћанске вернике, па чак и све домаће националисте” Другим речима, најрадикалнији нацисти у нацији виде тек „склоп раса различитог порекла”, па је отуда чак и сама Немачка нација тек пуки основ из кога ваља просијавати стварне расне представнике – истинске надљуде способне и спремне да владају светом.

Настао као немачки одговор на претњу болшевизма, дуго времена на различите потпомаган или бар толерисан од стране званичних државних органа као и крупног капитала који је у националсоцијализму видео мање зло у односу на комунизам, немачки фашизам се са подједнаким презиром односио како према класичним конзервативним идеологијама а, из којих је заправо и

настао, тако исто и спрам немачке „државе” која је у свом наводном јеврејском облику била осуђена на пропаст. Почев са другим говорима пред неколицином људи у Минхенским пивницама, преко првих масовних митинга, па до легалног преузимања власти преко избора, Хитлер је непрестано тежио остварењу свог инфантилног сна: оздравити и оснажити немачку расу, сачувати њен метафизички „дух”. Међутим, тај се сан могао остварити само најнасилнијим и најбруталнијим средствима икада виђеним у људској историји, Обећавајући препород и вечни живот немачке расе, подржаван у једном тренутку од већине немачког народа, Хитлер ће исти повести у крвави кошмар и истинску трагедију за људе широм света. Његова партија новог – масовног типа која у почетку окупља демобилисане војнике и радикално конзервативне интелектуалце, а затим и некада аполитичне грађане уплашене комунизмом, обећавала је Немцима трећи Рајх а довела их је на праг егзистенцијалне издржљивости.

Најзад, немачки Фирер је показао да на сличан начин презире властити народ у који се иначе непрестано клео, исто онако као што је то чинио и његов велики узор Мусолини. Овај последњи је за свој обожавани италијански народ знао говорити како „Њега трена од јутра до вечери држати у оштрој дисциплини и униформи, и потребни су му ударци, ударци, ударци!”. Хитлер је пак на крају рата, према записима његових сарадника, говорио како га Немци „не заслужују” и да је „источни народ” како је он говорио за Словене – очито јачи. Исто тако, узоре за истинско расно немачко живљење проналазио је више код других народа, но што су то били сами Немци. Тако је историјски идеал била античка Спарта – по Хитлеровим речима, „Најраснија држава у историји”. Поред тога, блиски су му били чак и Енглези чија аrogанција и дрскост морају постати предмет дивљења и узор за стварно расно понашање. Исто важи и за Јапанце чији се култу хероја такође мора следити. Чак је, на посредан начин, Хитлеру импоновала и наводна „расна затвореност” Јевреја чија је виталност била застрашујућа, па тако и опаснија по опстанак немачке расе.

На тим примерима се можда понајбоље може видети како велика заклињања у светост циљева „еманципације” или „препо-

рода” своје нације, по неписаном правилу завршавају у исмевању и проклињању исте од стране њених самопрокламованих, али и легитимних свемогућих вођа. Велике вође нису биле спремне, а ни способне да за властита изневерена очекивања окриве себе и своје поступке, већ су лаконски закључивали како нешто није у реду са њиховим основним материјалом: националним масама. Оне су ипак свагда биле и остале подложне различитим манипулацијама – увек у страху како им оно што долази или одлази директно ради о глави. Било како било, модерна епоха је масе директно укључила у политику – а разнолики учинци и исходи тог демократског процеса још увек нам нису сасвим јасни и прозирни. Фашизам и комунизам су на сличне начине ангажовали милионе људи а за различите циљеве. Исто се може рећи и за либерални национализам чији учинци често или по правилу нису били у складу са прокламованим идеалом личне аутономије и људских права и слобода.

Исходишта

Независно од порекла, властитог саморазумевања, као и критика које му се упућују, извесно је да фашизам није само нека пролазна несрећна епизода у европском (модерном) развоју – како о томе хоће да мисле модерни оптимисти (просветитељи), нити је пак коначна истина модерности – како о томе зборе равнодушни постмодернисти. Реч је напросто о још једном „трећем путу” унутар Модерне који је инспириран истим оним тежњама због којих постоје и либерализам и комунизам: *открити смисао личног и колективног постојања, изградити несумњиве оријентире за истинити или праведан живот.*

Проблем је у томе што фашизам представља изричиту политичку перверзију датих легитимних тежњи. Његови одговори значили су провалу ирационалности која се није задовољавала неком, рецимо естетском критиком модерног отуђења, већ је захтевала властито политичко остварење одакле су еманирали само страх, незнађе и најстрашнија тиранија икада виђена. Како је то луцидно приметио Ernest Nolte, фашизам је истовремено био „рационалан до савршенства и ирационалан до ексцеса”. У њему „жртве више нису сматране људима већ демонским бићима и бес-

правним инструментима”. Закључак је заиста поражавајући: „До овог недела није довео нечовечан систем од којег је човек могао да се дистанцира, већ управо врло људске тежње и страхови”. Утолико све идеологије, па тако и фашизам, није и не може бити нека пука завера малоумника, сатаниста или бездушних индустријалаца жељних апсолутног профита, већ је он, баш као и друге „велике приче” унутар модерности, *израз једног епохалног неспокојства*, уједно и страشان лек за болест модерности – мелем који је заправо најстрашнији отров.

За разлику од либерализма и социјализма/комунизма који имају мање-више кохерентне „погледе на свет” и који се не мењају толико од једне до друге националне или културне средине, фашизам је свагда био и остао пре свега „практична ствар” – више резултата укрштања специфичности националних интереса и њиховог организовања – а мање доследна реализација неког јединственог учења. Утолико је фашизам најчешће политичка рационализација конкретних околности, мешавина локалних митова о величини, пореклу и изврсности расе или нације – све то додатно „помешано” са доктрином о онемогућавању „јеврејске” или „комунистичке” завере с једне, као и са спречавањем издаје домаћих „буржуја”, с друге стране. Уз то обавезно даље следи одговарајуће дизајнирана прича о расној/националној солидарности, крви и тлу, великом колективном циљу и жртви који немају цену. На све надовезује се недвосмислено пирамидално организована политичка снага уједињена око вође чија воља има снагу природних (и државних) закона. Поред њега и његових, не може бити нико други – чак ни сличан. Свака даља расправа о фашизму данас и овде не сме да пренебрегне дата одређења. Све друго улази у ред обичног реал-политичког подметања и идеолошког правоверја. Шибицарење и мување.

Faschismus/Nazismus (die Bestimmung, die Gestalt, der Sinn)

Die Zusammenfassung: Denkt daran dass der Begriff Faschismus/Nacismus weil er zu oft und leihftfertig in altaglichen politischen Erote- rungen verwendet ist, ist fast leer und unerkenner geworden, der Autor erin-

nert an seine ursprungliche Bedeutung, Gestalt und Konotationen. Mit klarer Verschidenheit zum koservatismus, zeigt es die Beziehung zwischen Faschismus/Nacismus und moderner Ideologie wie Liberalismus und Socialismus/Komunismus.

Schlusssworten: Faschismus, Nacismus, Liberalismus, Konservatismus, Komunismus